

УДК: 378

Валерій БУДАК

доктор технічних наук, професор, академік НАПН України,
ректор Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: office@mdu.edu.ua

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Розкривається проблема змістовної складової процесу патріотичного виховання молоді та поняття «патріотизм» на прикладі педагогічної спадщини, ідей видатного педагога – Василя Сухомлинського. На основі порівняння визначення поняття «патріотизм» у педагогічному словнику, енциклопедії освіти й творах В. Сухомлинського, виділені його основні складові – любов, обов'язок, вірність. Розкриваються погляди Василя Сухомлинського на значення рідної мови у формуванні молодого громадянина, роль праці в патріотичному вихованні молоді. Обґрунтовується важливість патріотичного виховання на героїчних прикладах українського народу і становлення свідомого громадянства.

Ключові слова: патріот, патріотичне виховання, Вітчизна, громадянин, Василь Сухомлинський.

Проблема патріотичного виховання завжди посідала одне з чільних місць у наукових пошуках різних вчених та громадських діячів. У цьому напрямі активно працювали Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Русова, К. Ушинський, зважаючи на необхідність розвитку патріотичних почуттів ще з раннього дитячого віку. Їхні наукові дослідження, методологічні напрацювання свого часу сприяли формуванню основ патріотичного виховання у закладах дошкільної освіти та загальноосвітніх навчальних закладах.

Сутність та особливості патріотизму досліджені в працях О. Воропая, В. Гонського, О. Губко, В. Іванишина, С. Килимника, А. Княжинського, Б. Непорадного, М. Пірен, П. Рогачова, Н. Сверділіна, В. Сергійчука, О. Таланчука та інших.

Сучасні наукові пошуки в царині патріотичного виховання розкривають конкретні реалії суспільного життя в Україні XXI століття. Серед досягнень педагогічної думки вагомими розробками можна вважати праці В. Андрущенко, І. Беха, О. Вишневського, О. Дубасенюк, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Киричука, О. Кондратюка, П. Кононенка, В. Кременя, М. Лукашевича, Ю. Руденка, О. Савченко, Р. Скульського, О. Сухомлинської, В. Струманського, Б. Ступарика, П. Щербаня та інших знаних науковців.

Слід визначити, що палким продовжувачем патріотичної тематики у педагогічній практиці ХХ ст. був Василь Олександрович Сухомлинський. Кожна з його наукових та публіцистичних праць тим чи іншим чином стосується означеної теми. На глибоке наше переконання, вся філософсько-педагогічна спадщина Василя Сухомлинського є невичерпним джерелом педагогічного натхнення,

наукової думки і творчої діяльності всіх педагогів усіх часів. Ідеї Василя Сухомлинського щодо реформування навчально-виховного процесу в школі з погляду посилення уваги до особистості дитини, її духовного стану, формування як громадянина-патріота знайшли своє втілення у Концепції Нової української школи, що значною мірою вплинуло на її гуманістичну складову, забезпечуючи успішний результат педагогічної роботи.

Нині активно продовжується дослідження наукової спадщини Василя Сухомлинського. Значний внесок у вивчення його наукового доробку зробили вітчизняні вчені М. Антоненко, Л. Бондар, А. Борисовський, М. Боришевський, В. Бутенко, Є. Барбіна, М. Вашуленко, І. Зязюн, Г. Кондратенко, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.

Цілком очевидно, що виховання молодого покоління у душі любові до Батьківщини, готовності стати на її захист, своєю працею сприяти розвитку країни – завдання, яке стоїть і перед сучасними педагогами. Вивчаючи педагогічну спадщину Василя Сухомлинського, кожен педагог знаходить для себе щось цікаве, що буде використовувати у своїй професійній діяльності, вплине на його педагогічне кредо, допоможе знайти правильний шлях у налагодженні спілкування з дітьми.

Відомо, що Василь Сухомлинський присвятив своє життя вихованню дітей повоєнних років. На превеликий жаль, стан, в якому зараз знаходиться наша країна, особливо її східні області, дає немало прикладів роботи педагогів з дітьми, які втратили близьких в антитерористичній операції, самі стали свідками військових подій, були вимушені покинути свій дім і стати переселенцями тощо. З огляду на це, педагогічні надбання Василя

Сухомлинського набувають ще більшої актуальності як для освітян, які вже працюють, так і для тих, хто навчає майбутніх педагогів.

Метою статті є аналіз творів видатного педагога Василя Сухомлинського з проблеми патріотичного виховання молодого покоління та визначення його складових.

Знайомлячись із творами великого педагога, бачимо, як багато уваги він приділив питанню патріотичного виховання молодого покоління. Тільки на прикладі однієї з його книг «Родина в серці» [7] можемо проаналізувати, як педагог подає конструкт «патріотизм», які епітети добирає для опису цього поняття: «патріотичні пориви юної душі»; «святина – любов до Батьківщини»; «серцевина людини – любов до Батьківщини»; «патріотична краса і патріотична велич громадянина»; «громадянська патріотична сила і краса». Читаючи такі вирази, мимоволі починаєш пишати своїм патріотизмом, розуміючи, яким важливим почуттям він є для людини. Такі слова, як знакові коди, закладають у нашу свідомість розуміння того, що бути патріотом своєї країни – це «сенс і сутність життя людини» [7, 11, 14, 15, 16, 17].

Для аналізу складових поняття патріотизму звернімося до енциклопедії освіти (за редакцією В. Кременя), в якій патріотизм визначено як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам» [3, 633]. Отже, визначальними у цьому понятті є любов, відповідальність та емоційне підпорядкування.

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику розглядає «патріотизм» як одне із найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [2, 249]. Отже, автор виокремлює такі категорії: любов, відданість та гордість.

Розглянемо, які складові патріотизму у своїх працях виділяє Василь Сухомлинський, який у книзі «Родина в серці» писав: «Тільки там, де є безмежна і негасима любов до святого і великого – Батьківщини, тільки там живе і ненависть до ворога, готовність віддати життя в ім'я щастя народу (прим. – переклад автора)» [7, 15].

Отже, у розглянутому нами контексті в понятті патріотизму можна виділити дуже важливу складову – любов як показник емоційного ставлення до Батьківщини. Принагідно зазначимо, що саме позитивне емоційне ставлення до об'єкта/

суб'єкта є тією рушійною силою, яка спонукає людину виконувати певні дії щодо цього об'єкта/суб'єкта. З огляду на це, можна з упевненістю сказати, що людина тоді стане на захист суверенітету та незалежності своєї країни, коли буде відчувати до неї любов у широкому розумінні цього слова.

Підкреслимо, що В. Сухомлинський багато писав про патріотизм та патріотичне виховання, і аналіз його праць дає змогу визначити, на нашу думку, такі головні складові патріотизму: любов, обов'язок, вірність. Простежимо це на прикладах із його творів.

Василь Сухомлинський вважає, що в учня має бути сформованим передусім «багаж» знань про Батьківщину [6, 15]. Учень має знати історію своєї країни, її геополітичний уклад, розумітися на стратегіях її розвитку. «Пізнаючи свій народ, свою Вітчизну, людина пізнає саму себе, осмислює свою особистість як частку народу, досягає найніжніше і найсуворіше почуття – почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед Батьківщиною» [7, 22].

Отже, від знань педагог переходить до наступної складової – почуттів обов'язку та відповідальності, вказуючи на «азбучну істину патріотизму: головне в людині – обов'язок перед Вітчизною, вірність Батьківщині» [7, 18]. У своїй статті «З чого починається громадянин» Василь Сухомлинський робить висновок: «громадянин виростає там, де є почуття обов'язку перед людьми» [5, 360].

На наш погляд, тільки людина зі сформованим почуттям обов'язку перед Батьківщиною може стати істинним патріотом. І починатися для учня цей обов'язок має в родині, перед самими рідними, хто віддав йому частинку свого життя, любові, турбот, інколи і здоров'я. Як запевняє Василь Сухомлинський, «починається патріотизм з почуття любові та обов'язку перед близькими, рідними людьми – батьком і матір'ю» [7, 37]. Зі ставлення молоді людини до батьків – малої Батьківщини – формується надалі і ставлення до країни в цілому.

У книзі «Народження громадянина» педагог звертає увагу на проблему громадянського виховання світу його вихованцями. У своїй педагогічній діяльності він «прагнув пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – моє особисте щастя, її горе в годину тяжких випробувань – моє горе» [6, 394]. І дійсно, тільки людина, яка любить свою Батьківщину, може мати таке ставлення до неї.

Принагідно зазначимо, що залишаючи «на рідній землі частинку свого серця» [6, 21], молода людина вчиться любити свою рідну домівку,

природу рідного краю, а значить, і турбуватися про них, переводячи «обов'язок у дію» [7, 32].

Слід зазначити, що патріотизм має бути *дієвим*, отже, від молодого громадянина суспільство очікує діяльнісного патріотизму. Не на словах – говорити про патріотизм, а на ділі – робити щось корисне для країни – так має відбуватися прояв патріотизму. Треба не тільки говорити з молоддю, а й діяти, бо «думка, ідея стає переконанням тоді, коли вона одухотворена діяльністю і живе в діяльності» [7, 25].

Підкреслимо, що наступною складовою патріотизму є *свідомість* юного громадянина. На глибоке переконання Василя Сухомлинського, тільки «свідомий громадянин» [7, 21] може стати дійсним патріотом. Очевидно, що ніяка країна за різними показниками не ідеальна, але необхідно формувати свідоме ставлення молодшої людини до стану чи подій, які є в його країні. Молодий патріот має розуміти, що відбувається в конкретній ситуації, чого у даний період потребує країна тощо.

І ще одна складова, яку визначає Василь Сухомлинський, – *виховання на прикладах*: «відкрийте його очі і серце на минуле й сьогоднішнє свого народу так, щоб люди з їхніми радощами і бідами, з любов'ю до рідної землі та з ненавистю до її ворогів постали перед вашим вихованцем у живому втіленні, щоб, пізнаючи минуле, юний громадянин думав про сьогоднішнє і майбутнє» [7, 23]. Наразі в Україні багато прикладів героїчних вчинків наших громадян, на яких можна і треба виховувати молоде покоління.

«Почуття Батьківщини, переживання кровної єдності з тим великим і піднесеним, що ми звано рідною землею, – це дорогоцінне духовне багатство особистості...» [7, 45], – такими словами описує Василь Сухомлинський виховання належного ставлення до природи рідного краю, де проживає молода людина, звертаючи увагу на необхідність формування любові до рідної природи як передумови зародження почуття любові до Батьківщини. «Справжній патріот... не тільки розмірковує, а й на ділі проявляє свою відповідальність за кожен клаптик землі, за лісові і рудні багатства, за річки і озера, за повітря, яким ми дихаємо» [7, 39], – таке ставлення до природи педагог характеризував як прояв патріотичних почуттів до Батьківщини, турботу про збереження її багатства і краси. Педагогічна діяльність великого Вчителя наповнена методичними вказівками стосовно виховання почуття любові, дбайливого ставлення до природних багатств рідної країни.

Не оминає Василь Сухомлинський у своїх працях і важливість рідної мови у патріотичному вихованні молодого покоління. «Любов до Батьків-

щини неможлива без любові до рідного слова» [7, 51], – сказано чітко і вагомо. Цікаво, що у методичному прийомі Василя Сухомлинського під назвою «Альбом рідного слова» окрема група картинок присвячена таким словам: пошана, мужність, відвага, вірність, Вітчизна, що якнайкраще характеризують патріотичні почуття людини.

Значну увагу приділяв педагог вихованню молоді на трудових традиціях. «Праця – це коріння, що живлять могутнє почуття любові до рідної землі. ... Найкрасивіше і піднесене почуття – любов до рідної землі – народжується непросто. Його творить у процесі своєї діяльності сама людина» [7, 135]. Важливим у педагогічній майстерності вихователя Василь Сухомлинський вбачав уміння знайти для кожної дитини такий вид трудової діяльності, який би допоміг розкритися «душевним поривам і прагненням» [7, 161].

Зважаючи на вищесказане, можна скласти певну систему компонентів патріотичного виховання за Василем Сухомлинським й успішно реалізовувати її в навчальних закладах різних рівнів. Необхідною умовою для цього залишається готовність педагога до здійснення патріотичного виховання за такими складовими, адже кожен із педагогів надає ідеям Василя Сухомлинського своє тлумачення.

Дійсно, від того, як працюють педагоги зі своїми вихованцями, залежить ефективність виховного процесу. На думку видатного педагога Василя Сухомлинського, «ми, педагоги, виховуємо людину перш за все тим, що в нашій душі, – своїми переконаннями і почуттями» [7, 13]. Отже, тільки тоді патріотичне виховання молоді буде дієвим, коли сам педагог має розвинені патріотичні почуття.

Звичайно важко виховувати патріотичні почуття в сучасній ситуації, адже «пізнання Вітчизни, формування патріотичної свідомості – це дуже складний і багатогранний процес» [7, 29]. У цьому контексті доречним є звернення до положень, викладених у Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (І. Д. Бех та К. І. Чорна):

- патріотизм – потреба держави – їй необхідно, щоб громадяни у разі небезпеки були здатні відстояти незалежність і суверенітет;
- патріотизм – потреба суспільства, яке зацікавлене в солідарності громадян, об'єднанні навколо національної ідеї, у моральній єдності;
- патріотизм – це потреба особистості, яка своєю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності, щоб мати умови для вільного і гідного саморозвитку [1, 27].

Підкреслимо, що почуття любові до Батьківщини, яке ми визначили як смислоутворююче до поняття патріотизму, не може існувати без інших складових, оскільки саме поняття «патріотизм» дуже широке за сутнісним значенням. Так, у Концепції національно-патріотичного виховання молоді метою патріотичного виховання визнано становлення громадянина – патріота України, готового самовіддано розбудовувати державу та забезпечувати її національну безпеку, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру й злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури [4].

Творчий колектив науково-педагогічних працівників Миколаївського національного універси-

тету імені В. О. Сухомлинського вже третій рік працює над науковою темою «Військово-патріотичне виховання студентської молоді в умовах освітньо-виховного простору університету» (керівник теми – Будак В. Д.), підійшовши у наукових дослідженнях до етапу практичного впровадження теоретичних результатів у освітньо-виховний процес університету.

Результати дослідження проблеми патріотичного виховання сучасної молоді переконують, що на сучасному етапі розвитку воєнних подій в Україні постає необхідність в оновленні змісту і технологій патріотичного виховання, посилення уваги до формування суспільних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. Особлива увага у патріотичному вихованні молоді має бути приділена формуванню почуття любові до Батьківщини у широкому розумінні цього поняття.

Список використаних джерел

1. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12–13. С. 26–37. Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
3. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [дод. 2 до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641] // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України: єдине офіц. вид. М-ва освіти і науки України. 2015. № 8. С. 87–95.
5. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Статті. К.: Рад. школа, 1977. 639 с.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. К.: Рад. школа, 1977. 670 с.
7. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / Сост.: А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов; Фотоочерк А. А. Кулешова. М.: Мол. гвардия, 1978. 175 с.

References

1. Beh I., Chorna K. (2015) Programa ukrayinskogo patriotichnogo vihovannya ditey ta uchnivskoyi molodi / I. Beh, K. Chorna // GirskashkolaUkrayinskihKarpats. 2015. # 12–13. S. 26–37. Vidomosti dostupni takozh z Internetu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25.
2. Goncharenko S. (1997) Ukrayinskiy pedagogichniy slovnik. – K.: Libid, 1997. 376 s.
3. Entsiklopediya osviti (2008) / [Akad. ped. nauk Ukrayini; golovniy red. V. G. Kremen]. K.: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
4. Kontseptsiya natsionalno-patriotichnogo vihovannya molodi (2015) [dod. 2 do nakazu Ministerstva osviti i nauki Ukrayini vid 16.06.2015 r. # 641] // Informatsiyiniy zbirnik ta komentari Ministerstva osviti i nauki Ukrayini: Edine ofits. vid. M-va osviti i nauki Ukrayini. 2015. # 8. S. 87–95.
5. Suhomlinskiy V. A. (1977) Z chogo pochinaetsya gromadyanin // Vibrani tvori. V 5-ti t. T. 5. Statti. K.: Rad. shkola, 1977. 639 s.
6. Suhomlinskiy V. A. (1977) Narodzhennya gromadyanina // Vibrani tvori. V 5-ti t. T. 3. Sertse viddayu dityam. Narodzhennya gromadyanina. listi do sina. K.: Rad. shkola, 1977. 670 s.
7. Suhomlinskiy V. A. (1978) Rodinavserdtse (Sost.: A. I. Suhomlinskaya, L. V. Golovanov; Fotoocherka A. A. Kuleshova.). M.: Mol. gvardiya, 1978. 175 s.

Валерій Будак. Патріотичне виховання молоді крізь призму ідей Василя Сухомлинського

Раскрывается проблема содержательной составляющей процесса патриотического воспитания молодежи и понятие «патриотизм» на примере педагогического наследия, идей выдающегося педагога - Василия Сухомлинского. На основе сравнения определения понятия «патриотизм» в педагогическом словаре, энциклопедии образования и произведениях В. Сухомлинского, выделены его основные составляющие - любовь, долг, верность. Раскрываются взгляды Василия Сухомлинского на значение родного языка в формировании молодого гражданина, роль труда в патриотическом воспитании молодежи. Обосновывается важность патриотического воспитания на героических примерах украинского народа и становления сознательного гражданства.

Ключевые слова: патриот, патриотическое воспитание, Родина, гражданин, Василий Сухомлинский.

Valerii Budak. Patriotic education of young people crossing the prize of Vasil Sukhomlinski ideas

The problem of patriotic education has always occupied one of the prominent places in the scientific searches of various scholars and public figures. Their research, methodological work contributed to laying the foundations of patriotic education at one time in institutions of pre-school education and general education institutions. Modern scientific research in the field of patriotic education reveals concrete realities of social life in Ukraine in the XXI century, taking into account the current situation in the country. It should be determined that Vasil Sukhomlynsky was a passionate successor to patriotic themes in the pedagogical practice of the twentieth century. It is clear that the education of the younger generation in the spirit of love for the Motherland, the willingness to become her defense, her work to achieve prosperity of the country - a task that stands today for modern educators. It is known that Vasil Sukhomlynsky devoted his life to bringing up children of post-war years. Given this, Vasil Sukhomlynsky's pedagogical assets are becoming even more relevant both for those who are already working and for those who teach future educators in higher education.

The purpose of the article is to analyze the works of the outstanding teacher Vasil Sukhomlynsky on the problem of the patriotic upbringing of the young generation and the definition of its components.

We emphasize that V. Sukhomlynsky wrote a lot about patriotism and patriotic education, but, in our opinion, the following components of patriotism - love, duty, and loyalty were identified through the theme. It should be noted that patriotism must be effective, therefore, from a young citizen, society expects active patriotism. It should be recognized that the pedagogical activity of a great teacher is permeated with methodological guidance on the education of a sense of love, a respectful attitude to the natural wealth of his native country.

Do not bypass Vasil Sukhomlynsky in his writings and the importance of his mother tongue in the patriotic upbringing of the younger generation. Much attention was paid to educating young people in labor traditions.

Proceeding from the above, one can formulate a system of components of patriotic education by Vasil Sukhomlynsky and implement it in educational institutions of different levels. A prerequisite for this is the reader's willingness to carry out patriotic education for such components, since each of the teachers gives his interpretation of the ideas of Vasil Sukhomlynsky.

Key words: patriot, patriotic upbringing, motherland, citizen, Vasily Sukhomlynsky.

УДК 378.011.3-051

Надія ГОЛУБИЦЬКА

*викладач кафедри теорії та методики музичної освіти,
хорового співу і диригування факультету мистецтв
імені Анатолія Авдієвського НПУ імені М. П. Драгоманова
м. Київ, Україна
e-mail: nadijkago@gmail.com*

**ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ЕТНОПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розглянуті основні функції етнопедагогічної культури майбутніх учителів музичного мистецтва, які обґрунтовані у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Виокремлено функції: цілепокладання; функція розуміння; функція постановки й розв'язання етнопедагогічних задач і проблем; функція рефлексії; творча функція. Наголошується на нерозривному взаємозв'язку і взаємопроникненні означених функцій, що, з одного боку, передбачено спрямованістю інтелектуальних процесів майбутнього вчителя музики на засвоєння цінностей української народної педагогіки, з іншого боку, значенням і роллю означених цінностей як основи формування етнопедагогічної культури майбутніх учителів музичного мистецтва.

Ключові слова: етнопедагогічна культура, майбутні вчителі музичного мистецтва, педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського.

З позиції сьогодення не втрачає актуальності, а набуває все більшого значення творча спадщина В. О. Сухомлинського. Адже педагогічний доробок В. О. Сухомлинського значно вплинув на становлення нової освітньої парадигми, на розвиток теорії педагогічної праці та підготовки майбутнього вчителя-вихователя. У його педагогічній

спадщині («Розмова з молодим директором», «Методика виховання колективу», «Сто порад вчителю» та ін.) викладені міркування про різні аспекти педагогічної діяльності вчителя, окреслені основні функції, принципи і стилі його діяльності. У своїх творах відомий педагог фактично накреслив професіограму творчої особистості